

บทที่ 1
บทนำ

1. ความเป็นมาของการศึกษา

ในสภาวะแวดล้อมที่ซับซ้อนและสับสนในสังคมเมืองปัจจุบันนั้น การสร้างสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้น่าอยู่ เป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นต่อการอยู่อาศัยในชุมชนเมือง พื้นที่ว่างในชุมชนเมืองเป็นตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่ง ที่มีความสำคัญยิ่งต่อคุณภาพชีวิตของคนเมือง และช่วยทำให้เมืองมีความสวยงาม น่าสนใจและเป็นระเบียบเรียบร้อย อีกทั้งยังรองรับการปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ในด้านต่าง ๆ ของชาวเมือง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และมีบทบาทอย่างมากในการรวมกลุ่ม ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในระดับต่าง ๆ กิจกรรมหลายชนิดที่เกิดขึ้นในพื้นที่ว่างของเมืองจบลงด้วยเวลาอันสั้นและหลายชนิดเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก ซึ่งเกิดจากความต้องการอันมีลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันของชาวเมือง เช่น การประกอบพิธีกรรม การจัดตลาดนัดขายสินค้า การพบปะสังสรรค์ ออกกำลังกาย การเลือกตั้ง เป็นต้น ดังนั้นการพัฒนาพื้นที่ว่างในเมืองให้มีความเหมาะสมกับพฤติกรรมของคนในเมือง จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะเสริมสร้างให้เมืองมีชีวิตชีวาและน่าอยู่อาศัย

เมืองขอนแก่นเป็นเมืองหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งมีการก่อสร้างเมืองมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2340 เป็นเวลากว่า 200 ปี (เดิม วิชาคหกรรมกิจ, 2525: 324) ปัจจุบันมีพื้นที่ 46 ตารางกิโลเมตร ประชากรในปี 2540 จำนวน 152,601 คน เป็นเมืองหลักเมืองหนึ่งของประเทศไทยที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (พ.ศ. 2504-2509) มีการวางและจัดทำผังเมืองใหม่ ย้ายศาลากลางจังหวัดและสร้างศูนย์ราชการในบริเวณสนามบินเก่า ย้ายสนามบินออกไปนอกเมือง และการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขอนแก่นขึ้น ตามมติของคณะกรรมการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2505 ให้มีสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางด้านวิศวกรรมศาสตร์ และเกษตรศาสตร์ขึ้น (สมพงษ์ จันทรโสภณ, 2514: 5) ซึ่งถือว่าเป็นการวางรากฐานของการพัฒนาเมืองขอนแก่น การพัฒนาเมืองส่งผลให้พื้นที่เมืองเปลี่ยนแปลงไป เกิดการใช้พื้นที่เข้มข้นมากขึ้น และส่งผลให้พื้นที่สาธารณะของเมืองลดลง เนื่องมาจากการพัฒนาด้านสาธารณูปโภค สาธารณูปการของภาครัฐ และการเปลี่ยนมือไปเป็นของเอกชนมากขึ้น พื้นที่ว่างสาธารณะในเมืองขอนแก่นที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน มีลำดับและความเข้มข้นในการใช้ประโยชน์ที่ต่างกัน โดยเฉพาะในย่านกลางเมืองจะเกิดการรื้อถอนกับกิจกรรมเพื่อใช้ประโยชน์ให้มากกว่าที่จะทำได้ แต่บางย่านมีมากเกินไปจนเกิดความจำเป็น และพื้นที่ว่างสาธารณะบางแห่งมีการใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ และกำลังถูกปล่อยปะละเลยจนเป็นพื้นที่ล่อแหลม มีการบุกรุกเข้ายึดใช้พื้นที่ และก่อให้เกิดผลเสียต่อสภาพแวดล้อมเมือง และที่สำคัญชาวเมืองไม่ได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ว่างสาธารณะอย่างเต็มที่

ดังนั้น การศึกษาพื้นที่ว่างสาธารณะในระบบต่าง ๆ ลักษณะพฤติกรรมการใช้สอยประโยชน์ รวมทั้งพัฒนาการการเชื่อมต่อกับวิถีชีวิตคนเมืองของพื้นที่ว่างในระดับชุมชน/ย่าน และเมือง เป็นสิ่งสำคัญและควรได้รับความสนใจจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องรวมทั้งคนเมืองขอนแก่น เนื่องจากพื้นที่ว่างเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคน เป็นแหล่งรวมกิจกรรมของคน อีกทั้งเป็นจุดเริ่มของคนที่จะออกมาทำกิจกรรมในสังคมหมู่ ผูก มีความเป็นสาธารณะและเกิดความตระหนักในความเป็นพลเมือง ซึ่งจะนำมาซึ่งการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกระบวนการภาคประชาชนในเมือง และจะส่งต่อการพัฒนาเมืองต่อไป การศึกษาเรื่องนี้เป็นแนวทางในการพัฒนาการใช้ประโยชน์และปรับปรุงพื้นที่ว่างสาธารณะ ในระดับชุมชน ย่าน และเมือง เพื่อประโยชน์แก่สังคมเมืองต่อไปในอนาคต

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 2.1 เพื่อศึกษาพัฒนาการของเมืองขอนแก่นทั้งในด้านประวัติศาสตร์และกายภาพ
- 2.2 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนเมืองกับพื้นที่ว่างสาธารณะในระดับชุมชน ย่าน และเมือง
- 2.3 เพื่อวิเคราะห์ถึงศักยภาพ ข้อจำกัด ของพื้นที่ว่างสาธารณะในระดับชุมชน ย่าน และเมือง
- 2.4 เพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนา การใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างสาธารณะในระดับชุมชน ย่าน และเมือง ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนเมือง และทิศทางการพัฒนาเมืองในอนาคต

3. ขอบเขตของการศึกษา

3.1 ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา เป็นพื้นที่ว่างสาธารณะในระดับต่าง ๆ ของเมือง โดยการแบ่งส่วนเมืองโดยอาศัยการรู้จักเมืองจากการศึกษาพัฒนาการของเมืองในยุคต่าง ๆ และจำแนกประเภทของการใช้สอยพื้นที่ว่างจากลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ พื้นที่ว่างที่เป็นพื้นที่ริมน้ำ, สวนสาธารณะ, สนามกีฬา, บริเวณสถานที่ราชการ และบริเวณสถานที่ของเอกชน ซึ่งจัดแบ่งลักษณะเฉพาะทางกายภาพของบริเวณเป็นลาน, สนาม, ถนน และทางเท้า ในการแบ่งส่วนเองจากการรู้จักเมือง แบ่งได้เป็น 4 ส่วน ประกอบด้วย

3.1.1 ส่วนของเมืองบริเวณ "ชุมชนโบราณ" ซึ่งมีชุมชนประเภทต่าง ๆ ได้แก่

- ชุมชนโบราณ "สีฐาน"
- ชุมชนเดิม "สามเหลี่ยม"
- ชุมชนมหาวิทยาลัย

3.1.2 ส่วนของเมืองบริเวณ "ชุมชนดั้งเดิม" ซึ่งมีชุมชนประเภทต่าง ๆ ได้แก่

- ชุมชนดั้งเดิม "เมืองเก่า"
- ชุมชนบ้านจัดสรร "พิมานชล"
- ชุมชนชานเมือง "บ้านตุ้ม"

3.1.3 ส่วนของเมืองบริเวณ “ย่านธุรกิจกลางเมือง” ซึ่งมีชุมชนประเภทต่าง ๆ ได้แก่

- ชุมชนคอนโดมิเนียม
- ชุมชนตึกแถว
- ชุมชนเดิม “คุ้มพระลับ”

3.1.4 ส่วนของเมืองบริเวณ “ศูนย์ราชการ” ซึ่งมีชุมชนประเภทต่าง ๆ ได้แก่

- ชุมชนบ้านพักข้าราชการ
- ชุมชนหลังศูนย์ราชการ
- ชุมชนแออัดริมทางรถไฟ “เทพารักษ์”

3.2 ขอบเขตของเนื้อหาที่จะทำการศึกษา

3.2.1 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ว่างสาธารณะเมือง

3.2.2 พัฒนาการของเมืองขอนแก่นในยุคต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน

3.2.3 ประเมิน คักยภาพ ข้อจำกัด และปัญหาของพื้นที่ว่างสาธารณะในแต่ละระดับ วิเคราะห์ความเชื่อมโยง บทบาทต่อชุมชนเมืองขอนแก่นในปัจจุบัน

3.2.3 แนวทางการพัฒนาพื้นที่ว่างของเมืองขอนแก่นในระดับต่าง ๆ

4. วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษา ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) จากเอกสาร และข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

4.1 ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารทั้งที่เป็นของทางราชการ และส่วนบุคคลทั้งในและนอกประเทศ

4.2 ศึกษาและสำรวจข้อเท็จจริงต่าง ๆ ในพื้นที่ที่ศึกษา บันทึกข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากการออกสำรวจ

ภาคสนาม (Field Survey) โดยใช้แบบสำรวจ และการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaires)

4.3 นำข้อมูลทั้งหมดที่เกี่ยวข้องมาทำการศึกษาวิเคราะห์โดยอาศัยหลักวิชาการทางด้านผังเมือง

4.4 แสดงผลของการศึกษาออกมาในรูปของการพรรณนา ตาราง และแผนที่

5. ข้อจำกัดของการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัดในการศึกษา ซึ่งเป็นข้อจำกัดทางด้านข้อมูล 2 ลักษณะ คือ

5.1 การศึกษาข้อมูลในยุคอดีต ข้อมูลมีน้อยและหายาก เนื่องจากมีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และภาพถ่ายน้อยมาก บางส่วนเป็นการสัมภาษณ์จากคนแก่คนแก่ ทำให้ข้อมูลขาดความสมบูรณ์

5.2 ข้อมูลที่ได้มาจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งข้อมูลในอดีต และปัจจุบัน มีความคลาดเคลื่อนไม่ตรงกัน จึงจำเป็นต้องยึดเอาข้อมูลของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเป็นหลัก

6. ภาพรวมขั้นตอนโครงสร้างวิทยานิพนธ์

7. คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

แนวทางการพัฒนา (Development Guideline) แนวทางการพัฒนาการใช้ประโยชน์พื้นที่ว่างสาธารณะในระดับชุมชน ย่าน และเมือง ซึ่งเป็นข้อเสนอแนะในการปรับปรุงพื้นที่ และทางเลือกในการพัฒนาการใช้ประโยชน์พื้นที่

พื้นที่ว่างสาธารณะ (Public Open Space) พื้นที่ว่างสาธารณะของเมืองในระดับชุมชน ย่าน, ส่วนเมือง และเมือง ซึ่งมีการเข้าไปยึดใช้พื้นที่เพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ อย่างหลากหลาย อาจมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นที่ว่างที่มีการจงใจเว้นว่างเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์แก่ชาวเมือง เช่น สวนสาธารณะ สนามเด็กเล่น สนามกีฬา เป็นต้น

พื้นที่ว่างของเมือง (Urban Space) พื้นที่ว่างที่เกิดจากการปิดล้อมของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ตั้งแต่ถนน อาคาร และสิ่งอื่น ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า Urban Space จะซ้อนอยู่ใน Open Space ก็ได้

พื้นที่โล่งว่าง (Open Space) พื้นที่ว่างที่เกิดขึ้นในบรรยากาศที่เป็นธรรมชาติ แต่บางครั้งถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชาวเมือง เช่น สนามกีฬา สนามม้า สวนสาธารณะ

ชุมชนเมือง (Urban Community) ชุมชนเมืองซ้อนกันซึ่งมีหลายลักษณะ พิจารณาจากความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะรอบครอง ความหนาแน่นของพื้นที่ และกิจกรรมในชุมชน ประกอบด้วย ชุมชนโบราณ ชุมชนเมืองเก่า ชุมชนเมืองใหม่ ชุมชนกลางเมือง ชุมชนแออัด เป็นต้น

การพักผ่อนแบบออกกำลังกาย (Active Recreation) การประกอบกิจกรรมเพื่อการพักผ่อน ที่ต้องออกแรงหรือใช้กำลัง ได้แก่ การวิ่งออกกำลัง การเล่นกีฬา การเดินร่ำ เป็นต้น

การพักผ่อนแบบไม่ใช้แรง (Passive Recreation) การประกอบกิจกรรมเพื่อการพักผ่อนที่ไม่ต้องออกแรงหรือใช้กำลัง ได้แก่ การนั่งพักผ่อน เดินเล่น อ่านหนังสือ เป็นต้น

การปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ระหว่างกลุ่ม หรือระหว่างบุคคลกับกลุ่ม ในลักษณะปฏิสัมพันธ์โดยที่มีการกระทำระหว่างกันโดยตรง เช่น การพูดคุยกัน หรือโดยทางอ้อม เช่น การยืนห่างกันขณะคอยรถประจำทาง

จินตภาพ (Image) สภาพแวดล้อมทางกายภาพในส่วนที่มีลักษณะเด่นชัด เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบสำคัญ ๆ ของสภาพแวดล้อม

ภาวะความเป็นส่วนตัว (Privacy) สภาพการณ์ที่มีความเป็นส่วนตัว เป็นภาวะที่เกิดจากการควบคุมตัวเองได้ โดยการเปิดเผยตัวเองมากหรือน้อยตามความต้องการของบุคคล

อาณาเขตสาธารณะ (Public Area) อาณาเขตที่มีความชัดเจนทางกิจกรรมที่เป็นสาธารณะ และการยึดครอง บางแห่งเป็นที่ที่ไม่ได้รับการดูแลอย่างเพียงพอ จนเกิดการบุกรุกครอบครองมาเป็นอาณาเขตส่วนตัว และการยึดครองอาณาเขตสาธารณะบางแห่งเกิดขึ้นในบริเวณที่ติดต่อกับอาณาเขตส่วนตัว

8. แหล่งที่มาของข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถจำแนกตามแหล่งที่มาได้เป็น 3 ประเภทด้วยกัน คือ

- 8.1 ข้อมูลสถิติ เอกสาร จากหน่วยงานราชการ และสถาบันต่าง ๆ
- 8.2 แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ จากกรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม
- 8.3 ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม (Field Survey) และการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaires)

9. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 9.1 ได้ทราบถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของเมืองขอนแก่น ทั้งในด้านประวัติศาสตร์และด้านกายภาพ
- 9.2 ได้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนเมืองกับพื้นที่ว่างสาธารณะของเมืองขอนแก่น
- 9.3 ได้ทราบถึงศักยภาพ ข้อจำกัด และปัญหา ระหว่างคนเมืองกับพื้นที่ว่างสาธารณะของเมือง
- 9.4 เป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาพื้นที่ว่างสาธารณะในระดับต่าง ๆ ของเมืองขอนแก่นในอนาคต